

Vznik české mateřské školy

(U příležitosti nedožitých 80. narozenin
dr. M. Bartuškové)

PhDr. VĚRA MIŠURCOVÁ, CSc.,
Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV,
Praha

Bouřlivý rozvoj institucí pro předškolní děti, k němuž dochází v posledních desetiletích zejména v zemích budujících novou společnost, a vědecké zdůvodnění důležitosti prvních let života pro další vývoj člověka vyvolávají četné teoretické i praktické problémy, k jejichž řešení přispívá historiografie pedagogiky tím, že v širších dějinných souvislostech objasňuje dynamiku jejich vývoje. Základy pro soustavné bádání v oboru dějin předškolní výchovy jsou položeny již v mnoha socialistických zemích; předmětem historicko-genetické analýzy je jednak rozvoj institucí předškolní výchovy, jednak vývoj její teorie. Pokud jde o výchovná zařízení, uveďme jako příklad práce I. V. Čuvaševa¹⁾, E. J. Volkovové²⁾, M. R. Rachimové a H. J. Kolosinové³⁾ v Sovětském svazu, N. Čakarova a V. Načevové-Petkovové⁴⁾ v Bulharsku, M. Kreckerové⁵⁾ v Německé demokratické republice a P. Vága⁶⁾ v Maďarsku. Na Slovensku věnoval nejvíce pozornosti vývoji předškolních zařízení J. Mikleš⁷⁾ a v českých zemích M. Bartušková.⁸⁾ Autoři historických studií se zaměřili převážně na vznik a počáteční stadia vývoje předškolních institucí; méně pozornosti bylo však věnováno dalším vývojovým etapám. Patří k nim období šedesátých let minulého století, které je pro dějiny předškolní výchovy významné tím, že se v něm utvářel nový typ výchovného zařízení pro nejmenší, který sehrál v dalším vývoji důležitou úlohu — česká mateřská škola. Tato studie si klade za úkol shrnout výsledky dosavadních zkoumání o jejím počátečním vývoji a upozornit na některé dosud nepublikované prameny zachované zejména péčí M. Bartuškové, která před několika lety dala autorce podnět k jejich zpracování.

Vznikem mateřské školy počíná v českých zemích nová etapa ve vývoji institucionální výchovy nejmenších. První etapa, začínající ve třicátých letech 19. století, je charakterizována zakládáním zařízení charitativního charakteru, odpovídajících potřebám rozvíjejícího se kapitalismu⁹⁾. Průmyslová revoluce, která nahradila ruční výrobu stroji a přenesla ji do továren, měla za následek, že došlo k oddělení města od vesnice a ke vzniku velkoměst. Současně s cen-

tralizací kapitálu a růstem buržoazie vznikla nová společenská třída — průmyslový proletariát. Jako důsledek vykořisťování průmyslových dělníků a vyvlastňování malovýrobců docházelo u majetných tříd k narůstání moci a bohatství, u pracujících vrstev pak k rostoucí bídě. Nový způsob života, který přinesl kapitalismus, znamenal zejména pro proletářské vrstvy rozpad rodiny. Bytová krize, nouze, dlouhá pracovní doba, zaměstnanost žen a dětí, to vše vedlo prakticky k jejímu zničení¹⁰). Tyto skutečnosti se promítaly buď přímo, nebo zprostředkovaně do života dětí počínaje nejútlejším věkem a vedly k tomu, že se do péče o děti zapojila společnost, a to formou filantropických spolků, které zaměřily svou působnost na nejmenší děti chudé, nemocné a opuštěné a na děti vyžadující zvláštní péči. Činnost dobročinných organizací byla jedním ze způsobů, jímž se buržoazie snažila mírnit bídu pracujících mas. Charitativní činnost, zejména soukromá a později veřejná, nemohla však odstranit bídu a její důsledky, které přinášel vykořisťovatelský systém.

Institute, které společnost vytvořila pro nejmenší, aby jim alespoň částečně nahradila chybějící rodinnou péči, byly několikerého typu. K nejstarším patřily nalezince, které byly zařízením pro děti nemanželské a odložené, a siročince, jež byly zařízením pro děti bez rodičů. Vedle těchto institucí určených pro děti žijící v mimořádných podmínkách existovaly i instituce uskutečňující myšlenku hromadné výchovy malých dětí rodičů zejména z pracujících tříd. Byla to zařízení s různým označením: opatrovna, jesle, dětská zahrádka, pěstovna, dětinec, ošetřovatelna, ochránitelka, chovárna, školka aj. K nevýznamnějším patřily opatrovny a dětské zahrádky.

V českých zemích byly od r. 1832 zřizovány české opatrovny a německé Kleinkinderbewahranstalten. K prvním patřila opatrovna v Karlíně a opatrovna v Praze Na hrádku, která se zásluhou svého učitele J. V. Svobody a jeho díla „Školka“ stala vzorem výchovně vzdělávací péče v opatrovnách i východiskem české prvopočáteční výuky ve škole.¹¹) Opatrovny byly charitativní ústavy určené pro dvouleté až šestileté děti. Děti tu trávily celý den a nejchudší z nich zde byly šaceny a stravovány. Pod vedením učitelů — mužů — se učily v mateřském jazyce náboženství, věcnému učení, čtení, psaní a počítání, jak bylo v té době v evropských předškolních zařízeních běžné. Dětská zahrádka (Kindergarten) byla dílem německého pedagoga F. Fröbela, který ji založil r. 1840 v saském Blankenburgu. První dětská zahrádka v Praze byla německá. Založil ji r. 1864 pro děti německé buržoazie v rámci svého soukromého výchovného ústavu H. Heinrich.

Uvedené instituce předškolní výchovy v našich zemích byly ojedinělé a v šedesátých letech minulého století již nestačily společenským potřebám po stránce kvantity ani kvality. Proto se usilovalo o nový typ výchovného zařízení, které by splňovalo nové požadavky hospodářského, politického a kulturního vývoje české společnosti.

Šedesátá léta byla v našich zemích etapou mohutných politických zápasů, během nichž se absolutistická rakouská monarchie přetvářela v nový buržoazní stát. V tomto období vyšla „Prosincová ústava“, proklamující mimo jiné zásady svobody vědy a výchovy a rovnosti rakouských národů. Byla vydána řada buržoazně liberálních zákonů, mezi nimi roku 1869 i školský zákon. Bylo to

období boje o české státní právo a český národní politický program a s ním souvisejícího boje o českou školu, s kterým se spojoval požadavek, aby se výchova a vzdělání uskutečňovaly v mateřském jazyce. Po pádu absolutismu došlo v českých zemích k rozmachu kulturního dění: rozvíjela se činnost spolko-
vá, osvětová, umělecká, vědecká a posilovaly se mezinárodní kontakty. Rozhodující silou v politických zápasech byla buržoazie, v jejíchž řadách docházelo k boji o pozice mezi buržoazií českou a německou. Buržoazie si již byla vědoma, že nemá-li proti sobě v politických zápasech postavit dělnictvo, musí přispívat ke zlepšení jeho životních podmínek, a tím i zdravotního stavu; tuberkulóza, epidemické choroby, křivice a zejména vysoká dětská úmrtnost byly totiž v proletářských rodinách častým jevem.

V šedesátých letech se jasně prokázalo, že k umírnění třídních rozporů a odstraňování negativních jevů nestačí již soukromá dobročinnost, reprezentovaná převážně zástupci šlechty. Ukázalo se nezbytné zapojit do ní i orgány veřejné správy a buržoazní politické kruhy. To podnítilo i zakládání mateřských škol jako zařízení nového typu a spoluurčovalo jejich koncepci i charakter boje o její realizaci.

První česká mateřská škola vznikla a vyvíjela se pomalu a s obtížemi. Když v šedesátých letech vznikla v zastupitelství pražské obce myšlenka zřídit pro nejmenší děti na Starém Městě veřejné zařízení a roku 1866 byla k tomu účelu pronajata místnost v klášteře u sv. Jakuba, bylo 13. srpna 1867 přijato usnesení založit mateřskou školku a při jejím zřízení přihlídnout k německým dětským zahrádkám jakožto vzoru. Školní odbor ustavil tříčlennou komisi, jejímiž členy byly J. Wenzig, A. Veit a F. Tesař. Německý radní A. Veit připravil návrh a koncepci zcela totožnou s Fröbelovými Kindergärten. Český pedagog F. Tesař naproti tomu požadoval, aby sice byly zakoupeny Fröbelovy dárky, ale aby se upustilo od školního učení a postupovalo se ve všech oblastech výchovné práce podle Svobodovy Školky. Koncepce předložená F. Tesařem byla školním odborem schválena a postoupena k projednání městské radě. Zde však došel návrh rozhodujících změn. Zásluhou M. Riegrové-Palacké, dcery F. Palackého a manželky staročeského politika dr. F. L. Riegra, člena tehdejší městské rady, bylo vyvoláno soukromé jednání s městským radou J. Wenzigem a starostou V. Bělským, kterému M. Riegrová obstarala informace o dětských zařízeních ve Francii. Když pak byl návrh na koncepci mateřské školy projednáván v městské radě, „stala se dle přímlyvy dr. Riegra jednomyslná úrada, aby z dosavadních tří známých soustav — Svobodovy, francouzské a Fröbelovy — prostředkem a způsobem eklektickým se užilo všeho, co v nich je nejprospěšnější“¹²). Současně bylo rozhodnuto, aby vybrané učitelky B. Ledvinková a M. Müllerová, které budou v mateřské škole působit, hospitovaly v pražských opatrovnách a účastnily se půlročního kursu v Paříži a své studium doplnily ještě cestou do Německa.

Zájem o vytvoření nové instituce pro předškolní děti se neprojevoval jen v úředních a politických kruzích, ale i v pedagogickém tisku: „O opatrovně sv. Štěpána u sv. Štěpána musíme podotknouti, že ustrnuli jsme, vidouce, kterak v síni asi půl třetího sta dítek směstnáno se nachází, kdežto by jich tam, aby se účelu vyhovět mohlo, nejvýše mělo býti sto až sto padesát. Kterak mů-

že jediný učitel v tomto davu maličkých úloze své dostáti? K takovému množství dětí bylo by třeba dvou, ba tří učitelů, a dostatek vyučovacích pomůcek, jakož i náčiní ke hrám a zábavám. Při takových však okolnostech nelze nám ovšem porovnávatí výsledky, jichž dosahuje učitel v tzv. dětské zahrádce, když nejvíce snad dvacet až třicet chovanců na starosti má a rozličnými prostředky k vyučování a zábavám hojně opatřen jest. Zato však smíme očekávatí, že nová vzorná opatrovna, kteráž se na Starém Městě v klášteře svatojanskubském zříditi má, zřízení bude mít dokonalé, že náležitě bude vystrojena vším, čeho ústavu takovému třeba, a především, že se k tomu hleděti bude, aby učitelé jednomu nedávalo se na starost dětí více, než co s prospěchem jejich opatření může, nejvýše sto až dvě stě¹³⁾

Dne 16. ledna 1869 se v Praze konalo slavnostní otevření nového zařízení pro nejmenší, které neslo název *m a t e ř s k á š k o l k a*.¹⁴⁾ Proti dosavadním institucím pro děti předškolního věku, jež byly soukromé a měly vysloveně filantropický ráz, byla to první instituce veřejná, v níž materiální a personální podmínky výchovy zajišťovala obec pražská a o stravování a ošacení chudých dětí se staral dobročinný spolek. Přesto však neztrácela svůj charitativní charakter: „Školka má ráz především dobročinného, humanitního ústavu; jestiž to vůbec vskutku nejupřímnější snahou školky naší, státi se ústavem skutečně mateřským, náhradníkem nedostávající se péče mateřské, a prokázati i osvědčiti dítkám lásku, jak rozumným ducha vedením, vychováváním, jakož i přiměřeným takřka po celý den trvajícím opatrováním a zaměstnáním pokud omezenost místností toho připouští, jakož konečně i nezbytnou potravou.“¹⁵⁾ Školka byla určena „předně pro děti rodičů nuzných, kterým se v domácnosti jejich nedostává hlavních podmínek ku zdravému vývinu těla, za druhé pro dívky, jejichž rodičové po celý den zaměstnání jsou prací svou tak, že se osobně o dívky a jejich vychování starati nemohou, kteréž dívky by tudíž sobě ponechány byly“.¹⁶⁾ V souhlase s tím určením byla mateřská škola u sv. Jakuba vybudována jako instituce celodenní (na rozdíl od Fröbelových Kindergärten, kde děti byly několik hodin dopoledne a odpoledne), jako instituce, kde děti byly nejen vychovávány, ale kde se pečovalo i o jejich zdraví, výživu a podle potřeb a možností také o jejich ošacení, konečně jako instituce, v níž děti byly svěřeny pěstounkám (a ne již mužům, jak tomu bylo v dosavadních opatrovnách). Současně s uvedením školky v život byl ustaven výbor při staroměstské školce sv. Jakuba, jenž měl od r. 1877 název Komitét dam pro městské opatrovny; v jeho čele stála M. Riegrová-Palacká. Byl mu svěřen dozor nad opatrovnou po stránce čistoty, provozu, obstarávání poledního stravování a ošacení, dohledu nad zdravotním stavem dětí, zjišťování jejich rodinných poměrů atd. O své činnosti informoval každoročně veřejnost vydáváním výročních zpráv¹⁷⁾, které vycházely jak česky, tak německy. Zprávy obsahovaly přehled celoroční činnosti. Přesný průběh schůzí je zachycen ve svazku protokolů, který se uchoval v pozůstalosti M. Bartuškové. Tento svazek obsahuje ručně psané zápisy ze schůzí komitétu dam od 9. 1. 1869 do 7. 5. 1875. Přináší doklady o jeho práci, o personálních otázkách komitétu i o sociálních poměrech pražské chudiny. Jako příklad toho, z jak skromných počátků se u nás rodila péče společnosti o děti, uveďme výtah z 1. protokolu datovaného dne 19. ledna

1869:

„Podána zpráva o tom, co užší Komitét dám ze zásob obecních vybral, zároveň podán a přečten byl seznam věcí, které opatrovně z městské pokladnice darované byly.

Jednáno o tom, kdy by se opatrovna zasvětit měla.

Paní Klaudyho navrhuje, aby se slavnost ta odložila až by potřebné oděvy pro děti dohotovené byly. Návrh ten přijat. Dále vybízí dámy, by se o brzké provedení tohoto postaraly a každá z přítomných uvolila se několik oděvů zhotovit.

Paní Hulešová požádána byla, aby vyzkoumala v chudinci sv. Bartoloměje, jakým způsobem se tam polívka připravuje a podala dle toho potřebnou váhu a míru.

Ujednáno, že na den zasvěcení opatrovny vařiti se bude polívka masitá s příd. bramborami, kterou tentokráte paní Pukonnyová dobrotivě připravití hodlá. K tomu cíli určeno 8 lib. masa, za 1 zl. brambor a za 10 kr. soli a cibule. Napotom přijatá zásada, aby průměrně připadl žejdlík polívky každému dítěti.

Jednáno o způsobu, jakým by se sbírky nejprospěšněji provést daly.

Ujednáno jednohlasně, že některé dámy sbíratí budou jen u známých, ostatní přijmou sbírky všeobecné dle jednotlivých částí města

Ku konci schůze oznámila ještě paní Riegrová, že převzala s paní Englmayerovou dohled v opatrovně až do doby zasvěcení. Paní Klaudyho pak převzala dozorství nad šatnicí pro měsíc leden v kterém to úřadu dámy střídají se budou.

Paní Riegrová slíbila též, že obstará s pomocí paní Hulešové a Englmayerové všechno potřebné náčiní, které před zasvěcením opatrovny třeba bude objednat.

Příští schůze odbývati se má 14. ledna.“

Program výchovné práce v nově založené mateřské školce byl vypracován a zveřejněn ještě před jejím otevřením. Návrh výchovných osnov obsahoval vedle pokynů o zdravotní péči úkoly pro vyučování (náboženství, věcné učení, počítání, psaní, čtení, kreslení), ruční práce, zpěv a tělocvik. Obsah jednotlivých úseků výchovné práce byl konkretizován a specifikován v odkazech na soudobou literaturu: Pro vyučování kreslení se doporučovala Svobodova Školka, ABC v obrazích a Ulrichovo navedení ku kreslení; při vyučování čtení a psaní mělo být použito Abecedy v obrazích; pro ruční zaměstnání obsahovala návod kniha Fröbels Pädagogik des Kindergartens, pro hry spisy Svobodovy a Fröbelovy, pro zpěv Svobodova Školka a pro tělocvik Školka, Čítanka maličkých a Langeho Die Pädagogik des Kindergartens.

Tento návrh byl podroben kritice¹⁸), která odmítla, aby se děti učily sčítat, odčítat, násobit a dělit v oboru 20, a doporučila nechat je hravým způsobem počítat v oboru první desítky; rovněž odmítla výuku čtení a psaní jakožto nepřiměřenou úkolu mateřské školky a nesouhlasila s navrženou metodou výuky kreslení. V závěru kritiky bylo vysloveno politování, že k vypracování návrhu nebyli přizváni tak zkušení učitelé jako Bažant a bratři Bačkorové, kteří by nepřipustili, aby se do návrhu vloudily věci závadné.

Návrh osnov byl upraven a na jeho základě „vyučování děje se způsobem

více přípravným. Nejedná se tu o to, aby dívky nabyly nějakých zvláštních vědomostí abstraktních, aneb aby se jim přispíšením duševního vývoje poskytlo toho, co jim časem teprve po výstupu ze školky mateřské škola národní podati má. Jedná se tu vedle ušlechtnění srdce hlavně jen o probuzení vnímavosti myslí i ducha dětského.

K tomu má sloužiti všelijaké názorné vyučování a ukazování předmětů. Dívky vedou se k pilnému pozorování ukazovaných předmětů, jich zvláštních známek a k porovnání předmětů, aby se učily tvořiti o nich vlastní úsudek a jej dovedly vysloviti správnou mluvou a výrazy případnými a jasnými.

Rozmluvy o Bohu, hlavně biblická dějeprava ve výtahu krátkém, dětskému věku přiměřeném, mají sloužiti, aby láska k Bohu již záhy probudila se ve mladých srdcích a tato mohla pojmuti citem a obsáhnouti láskou to, co později pouhé abstrakci rozumu proniknouti a sobě osvojiti začasté nesnadným bývá úkolem.

Zároveň hledí pěstounka k tomu, aby utkvěl pevně v mysli dětské pojem o dobru a zlu, o právu a nepravu, a aby všelikými zábavnými i poučnými povídkami nabývaly zálibení v tom, co šlechetného, krásného a dobrého jest.

Vyučování v počtech děje se způsobem co možná názorným; zpěvy a hry baví dívky, kdykoli pozornost jejich ochabuje. Zaměstnání starších dítek kreslením na břidlicových tabulkách, stavění a kladení hůlek děje se pro obmezenost místa toliko v létě, když mladší dívky hráti si mohou v přírodě.

Všeliké tělocvičné pohyby a hry a volné několikahodinné pohybování se dítek v místnostech školky, letního času pak dlouhý pobyt ve dvou zahrádkách, to vše sloužiti má ke zdravému vývinu těla; a byťby i mnohá věc nevyhověla potřebám a přání našemu, nelze přece neuznávatí velkých výhod zdravotních, kteréž ústav našim dítkám podává, zvláště zvážíme-li, kterak dívky ty v domácnosti rodinné trpívají nedostatkem vzduchu i čistoty příbytku vůbec. Volné poskytování a přechovávání dítek přes poledne podává též nejlepší příležitost poznati povahu jich a působiti k ušlechtnění mravů a způsobů, zároveň pak udržuje se při nich živost povahy a přirozená veselost.¹⁹⁾

Jak patrnó, základním prostředkem výchovy v mateřské školce bylo vyučování — hromadné učení dětí. Hlavní metodou byla metoda slovního výkladu, které mohla pěstounka použít v náboženství, při věcném poučování a v mravouce; kromě ní předváděla vychovatelka při ručních pracích jednotlivé úkony; děti ji napodobovaly a zkoušely činnosti současně s ní. Při názorných metodách se používalo pomůcek, zejména obrazů.

Skutečnost, že obsah specifický pro předškolní věk — alespoň podle dobových představ současníků — byl dětem předáván školskými metodami, měla své částečné zdůvodnění v celé vnitřní organizaci dětských zařízení i v tom, že předškolní zařízení byla dětmi velmi přeplněna. Např. na počátku roku 1871 navštěvovalo mateřskou školku u sv. Jakuba 125 chlapců a 122 děvčat, o něž se staraly pouze dvě učitelky.²⁰⁾ Mateřské školy byly zařízení tak, že měly učebny a místnost pro volné činnosti dětí. V obou místnostech se skupiny dětí střídaly; zatímco jedna skupina dětí se účastnila vyučování, ve druhé skupině se cvičilo, hrály se hry, zpívalo se apod. Učebny byly zařízení podobně jako školy lavicemi a pracovalo se v nich podle rozvrhu hodin. V roce 1870 se

v mateřské školce u sv. Jakuba vyučovalo od 10 do 11.30 a od 14.30 do 15.30 hod.²¹⁾

Nově založená mateřská škola plnila významnou společenskou funkci. Jak uvedeno, vznikala zařízení pro nejmenší děti v souvislosti s rozvojem strojevého kapitalismu ze společenské potřeby zajistit pro děti z nejhudších pracujících vrstev takovou péči, aby nedocházelo k jejich tělesnému poškození a morálnímu narušení. Díky těmto zařízením mohly dělnice klidně jít pracovat a podat vyšší výkon, nedocházelo tak často ke zbytečným úmrtím a zmrzačením dětí a předešlo se jejich mravnímu zanedbání, které by se později mohlo projevit jako delikvence.²²⁾ Tak první instituce pro nejmenší měly výrazně sociální poslání. To potvrzuje také skutečnost, že byly zřizovány na základě charitativním a ještě koncem minulého století byly řazeny mezi dobročinné ústavy.²³⁾

Zřizováním prvních veřejných institucí se otevřela možnost dát dětem nejen ochranu, ale i základy výchovy a elementárního vzdělání. V 19. století, kdy se projevila jako nezbytnost potřeba vzdělání širokých vrstev, naráželo uskutečnění povinné školní docházky na četné obtíže různého druhu. Tak se stalo, že první opatrovny, jež v našich zemích vznikaly od třicátých let minulého století, měly vedle funkce pečovatelské či ochranné také funkci pedagogickou a didaktickou. Ještě v první mateřské školce pražské tvořila funkce pečovatelská, výchovná a didaktická jednotu. Teprve když školský zákon z r. 1869 určil obecným školám povinnost poskytnout všem dětem znalost čtení, psaní a počítání, byl vytvořen předpoklad k tomu, aby byla didaktická funkce předškolním institucím odňata. To se stalo nařízením č. 4711 z r. 1872, jímž „všeliké vyučování ve způsobě školní naproto se vylučuje“²⁴⁾ a které diferencuje úkol školy mateřské jako úkol výchovný a úkol opatroven a ješlí jako úkol pečovatelský.

Vedle úkolů výchovně vzdělávacích plnila mateřská školka své poslání národní, neboť česká předškolní zařízení tvořila hráz proti postupující germanizaci v našich zemích. V nich se děti ještě před vstupem do školy naučily dobře česky a odtud pak mohly přecházet do českých škol. Mimoto se v první mateřské školce měla uskutečnit příprava pedagogických kádrů. Při jejím zřizování se žádalo, aby zde mohly být připravovány budoucí pěstounky mateřských škol. V návrhu lze se dočíst, „aby na tuto školu připouštěly se auskultantky, jež by za to žádaly a jež by pak před zvláštní zkušební komisí mohly se podrobiti zkoušce a obdržely vysvědčení o způsobilosti pro mateřské školy, a to aby jen zkoušené kandidátky přijímaly se na místa pěstounek při městských školách mateřských.“ Tento návrh nebyl přijat.²⁵⁾

Vedle těchto funkcí plnila první městská mateřská školka úkol, jenž dnes přísluší školám experimentálním. Zde vznikly a ověřovaly se osnovy a výchovné metody později přijímané dalšími institucemi.

V souladu s mnohostrannou funkcí první pražské mateřské školy se ukázalo nezbytné vytvořit takovou její koncepci, aby odpovídala po stránce organizační i výchovné soudobým společenským požadavkům. Proto se hned od počátku usilovalo o vytvoření osobitého pojetí, které by v sobě zahrnuło to nej-

lepší, co dosud v předškolní výchově přinesla česká, německá a francouzská tradice. Kořeny francouzské tradice, tkvící jednak v teoretickém díle J. J. Rousseaua, jednak v praktickém sociálně reformním úsilí J. F. Oberlina a J. J. Pestalozziho, rozvíjela a uskutečňovala v nově budovaných opatrovnách (salle d'asile) M. Papeová-Carpentierová. Německá tradice předškolní výchovy sahala do 18. století k filantropistům (Basedow, Campe, Stufe) a k „novým vychovatelům“ (Heusinger, Blasche, Tiedemann), kteří rozvíjeli Rousseauovy pedagogické ideje. Mimoto se v německé teorii a praxi předškolní výchovy uplatnily též podněty přicházející z Anglie zejména od R. Owena, jemuž připadá prvenství ve zřizování veřejných institucí pro nejmenší na anglické půdě. Nejvýznamnějším představitelem německé předškolní výchovy v 19. století byl F. Fröbel, tvůrce výchovného systému založeného na dětské hře a nejvýznamnější odpůrce školského rázu výchovy v předškolních institucích. Základ české tradice předškolní výchovy vytvořil v 17. století J. A. Komenský, zakladatel prvního systému předškolní výchovy v dějinách pedagogického myšlení.²⁶⁾ Na myšlenky J. A. Komenského navazoval ve svých teoretických úvahách i praktické činnosti J. V. Svoboda, jenž usiloval o realizaci hlavních principů Komenského jak pokud jde o celkové pojetí výchovy, tak o její jednotlivé složky, a který konkretizoval požadavky z oblasti rozumové výchovy vyslovené v Komenského Informatoriu školy mateřské.²⁷⁾

V praxi české mateřské školy se vlivy tradice české, německé a francouzské prolínaly, Z francouzské koncepce byla přejata celková organizační struktura mateřské školy jakožto veřejné charitativní výchovné instituce, v níž dětem z dělnických vrstev poskytovaly celodenní péči, výchovu a základy vzdělání ženy — pěstounky. Pokud jde o výchovnou koncepci, byla přejata školská metoda a organizace hromadné výuky a program výchovy náboženské a mravní, v níž byl zdůrazněn vzájemný láskyplný vztah pěstounky a dítěte. Vliv Fröbelových dětských zahrádek se projevil zařazením některých dětských ručních zaměstnání a her a prací v zahradě. Česká tradice, která vnesla nové prvky do metodiky trivia, tělocviku, kreslení a her, zdůraznila všestranný rozvoj každého dítěte na základě výchovy v mateřské řeči v duchu české kulturní tradice, a tím dala základ pro syntézu jednotlivých kladných prvků v organicky vyvážený a jednotný výchovný celek.

Česká tradice předškolní výchovy byla zpracována především ve spisech J. V. Svobody, z nichž zejména Školka byla stálým pomocníkem pěstounkám v praxi a měla i význam teoretický.²⁸⁾ Pokud jde o dílo J. A. Komenského, lze soudit,²⁹⁾ že jeho vliv na první pražskou mateřskou školku byl nepřímý. Je tomu tak proto, že shoda koncepce výchovné práce pražské mateřské školy není tak významná, aby dokazovala přímý vliv Komenského na výchovu a vzdělávání v této instituci. V materiálech vytvořených při zřizování mateřské školky u sv. Jakuba není o Komenském ani zmínky a vůbec v literatuře o pražských mateřských školách je Komenský připomínán zcela ojediněle.³⁰⁾ Konečně není shody ani v názvu pražských mateřských školek a mateřské školy Komenského. Přestože Informatorium školy mateřské bylo české veřejnosti zprostředkováno Gindelym již v letech šedesátých, volili zakladatelé nové instituce pojmenování školka mateřská. (V prvních výročních zprávách, které vycháze-

ly nákladem komitétu dam také německy, se však používalo termínu Mutter-Schule.) Dá se předpokládat, že vliv Komenského názorů na první pražské mateřské školy byl zprostředkovaný. Komenského myšlenky do nich pronikly prostřednictvím systémů, které působily při jejich vzniku. Jak již uvedeno, působila tu hlavně domácí tradice reprezentovaná J. V. Svobodou, avšak i vlivy francouzských salles d'asile a německých Kindergärten, neboť oba proudy rovněž určitým způsobem navazovaly na Komenského.

Na budování první české mateřské školky — a městských mateřských škol vůbec — měly značný podíl zejména dvě ženy: Marie Riegrová-Palacká a Barbora Ledvinková. M. Riegrová se od šedesátých let, kdy jako reprezentantka českých buržoazních kruhů vstoupila do veřejného života, zabývala řešením ženské otázky a dobročinné péče. Zprvu se stala členkou Spolku sv. Ludmily, který usiloval o povznesení vzdělanosti žen a roku 1865 zřídil v Praze průmyslovou školu pro dívky. Postupně se zájem M. Riegrové přenesl do oblasti charitativní péče: svědčí o tom jednak její články ve Světozoru a v Časopise Musea království českého³¹), jednak bohaté výpisky z francouzských, německých a anglických knih uložené v její pozůstalosti v archivu Národního muzea v Praze. Nejvíce pozornosti věnovala M. Riegrová francouzské filantropii, protože „mluví více k srdci než filantropie anglická“³²). Francie a její kultura byla jí blízká od mládí, kdy sem pravidelně zajížděla s rodiči a kde chodila i do školy. Není proto divu, že ve francouzské dobročinnosti našla vzor pro koncepci českých předškolních institucí i inspiraci pro boj o uplatnění žen v nich.

V úsilí o vytvoření specificky české mateřské školy navazující na národní tradici a využívající zkušeností z institucí v cizině se M. Riegrová obracela k francouzské pedagogické teorii a praxi nejen z důvodů sociálních, ale i národních: hledala v ní oporu proti poněmčování českých dětí, k němuž docházelo v německých zařízeních, zejména v Kindergärten. K odmítání Fröbelova systému ji navíc vedly též důvody náboženské. Sama hluboce nábožensky založená si přála, aby v dítěti byla pěstována zbožnost v katolickém duchu.³³)

M. Riegrová se od počátku svého působení v oblasti mateřského školství neomezovala na organizaci předškolních institucí, k níž přispěla zřízením dobročinného spolku, ale projevovala též živý zájem o jejich práci výchovnou; svědčí o tom jednak její činnost literární, jednak zápisy z hospitací v předškolních institucích a jiné dokumenty uložené v jejím archivu. Jejich důkladné zpracování by přispělo k poznání jak díla M. Riegrové, tak historie mateřského školství vůbec.

M. Riegrová přispěla významnou měrou k tomu, že mateřské školy pražské byly budovány tak, aby odpovídaly třídním zájmům buržoazie. I když nemůže být sporu o jejich pokrokovém charakteru a poslání, jež měly ve své době, nelze přejít skutečnost, že zůstaly stranou nejprogresivnějších dobových tendencí: projevilo se to po stránce organizačně školské např. v tom, že se neusilovalo o to, aby byly začleněny do školského systému a podléhaly státnímu řízení školství, po stránce pedagogické pak v tom, že nenavázaly na nejpokrokovější tendence národní výchovy projevující se v rozvoji soustavného studia

díla J. A. Komenského, k němuž docházelo v šedesátých letech minulého století v okruhu Besedy učitelské.

Při uskutečňování pedagogické koncepce české mateřské školy našla M. Riegrová-Palacká věrnou spolupracovnici v Barboře Ledvinkové, která pocházela z pražské měšťanské rodiny a od svého čtvrtého roku navštěvovala po deset let soukromou českou školu dr. S. Amerlinga. Její zájem o učitelské povolání ji roku 1856 přivedl do německého ústavu pro přípravu učitelek, jehož absolutorium ji opravňovalo k vyučování na dívčích školách. Poněvadž učitelství na veřejných školách bylo vyhrazeno učitelům, vyučovala nejdříve v českých rodinách a pak v soukromé české škole. Roku 1867 se přihlásila na konkurs učitelky pro nově zřizovanou mateřskou školu; pro své odborné i jazykové znalosti byla vybrána a poslána spolu s M. Müllerovou na studijní pobyt do Paříže, kde získala univerzitní diplom a učitelskou způsobilost pro předškolní zařízení. Po návštěvě předškolních institucí v Německu a hospitacích v pražských opatrovnách a v Heinrichově dětské zahrádce stala se první učitelkou (pěstounkou) v mateřské školce u sv. Jakuba. O tom, že to bylo v té době postavení společensky významné, svědčí nejen její stálý styk s českými vysokými politickými kruhy, ale i vysoký plat 530 zlatých, který jí byl vyměřen. Po pěti letech působení v mateřské školce u sv. Jakuba byla B. Ledvinková jmenována pěstounkou při c.k. českém ústavu pro vzdělávání učitelek a ředitelkou jednoletého kursu pro pěstounky, který zde byl zřízen roku 1873.³⁴⁾

B. Ledvinková byla činná také literárně. Přeložila a k tisku připravila příručku své pařížské učitelky M. Papeové-Carpentierové Rady řídícím pěstounkám a knihu pokračovatelky F. Fröbela B. Marenholzové-Bülowové *Mateřská škola* — první pracovní dítěte. Prostřednictvím těchto spisů získala česká pedagogická veřejnost informace o stavu výchovy předškolních dětí v cizině. Původní odbornou literaturu obohatila B. Ledvinková historickou studií *Nástin vývoje opatroven, školek a mateřských škol*, zpěvníkem *Zpěvy pro opatrovny a mateřské školy* (spolu s J. Maškem) a metodickou práci *Škola mateřská*.³⁵⁾ Rovněž byla činná v oboru dětské literatury. Bohatá činnost pedagogická i odborná přispěla k tomu, že se B. Ledvinková stala první předsedkyní stavovské organizace Spolku pro zájmy mateřských škol. V roce 1898 napsala B. Ledvinková svou biografii, která zůstala přes její usilovnou snahu nepublikována. Vedle životopisných údajů obsahuje fakta o předškolních institucích získaná za studijního pobytu ve Francii a v Německu.

B. Ledvinková zůstala po celý svůj život předškolní výchově věrná. Jinak tomu bylo u jejích spolupracovnic ze svatojakubské mateřské školy. Marie Müllerová, která spolu s B. Ledvinkovou získala diplom na Sorbonně, odešla po třech letech působení v mateřské škole na obecnou školu v Podmoklech, kde se provdala. Další dvě učitelky, které byly v roce 1871 přijaty na svatojakubskou mateřskou školu, rovněž odešly. Vilemína Kovářovicová se stala učitelkou na vyšší dívčí škole v Kolíně, kde se provdala, a Marie Procházková přešla na obecnou školu v Praze, kde působila jako literární učitelka.

Po vzoru první městské mateřské školky u sv. Jakuba byla zakládána další zařízení, takže v roce 1900 jejich počet v Praze stoupl na 19 a v roce 1914 na

23. Od r. 1908 byla v souhlase s tradicí Komenského dána přednost označení mateřská škola.

České mateřské školy představují v dějinách našeho školství pokrokový jev. Jsou novým typem veřejného zařízení pro nejmenší, které vytvořila nastupující česká buržoazie pro děti lidových vrstev, aby zmírnila třídní rozpory stále znovu se vyhrocující v důsledku kapitalistických výrobních vztahů. Proti Fröbelovým dětským zahrádkám, které představovaly v Praze typickou instituci německého měšťanstva, byla česká mateřská škola institucí pro děti nejširších lidových vrstev.

Skutečnost, že péče o děti byla svěřena ženám a ne již mužům jako v dřívějších opatrovnách, odpovídala procesu postupného využívání ženské pracovní síly nejen ve výrobě, ale i v ostatních sférách společenské činnosti. Fakt, že zakladatelé první mateřské školy využili zkušeností z institucí v zemích, kde kapitalismus byl ve vyšším stadiu rozvoje než u nás, se kladně projevil v tom, že nové městské mateřské školy pražské dobře vystihly potřeby rozvinuté kapitalistické společnosti. O tom svědčí skutečnost, že jejich organizační základna přežila celou dobu trvání Rakousko-Uherska i buržoazní Československé republiky.

Od roku 1869 vývoj předškolních institucí probíhal v těsném vztahu k vývoji obecného školství. Přestože mateřské školy byly veřejnými institucemi, neztrácely svůj dobročinný charakter. Teprve zestátnění mateřských škol a jejich začlenění do školského systému zákonem z roku 1948 dalo mateřským školám místo, které přísluší jejich společenskému významu. Z dnešního hlediska hodnotíme městské mateřské školství pražské jako jeden článek oné pokrokové linie české předškolní výchovy, která vede od J. A. Komenského přes J. V. Svobodu až k socialistické předškolní výchově.

České mateřské školy zakládané v našich zemích od šedesátých let minulého století prokázaly ve svém dalším více než stoletém vývoji životaschopnost a předznamenalý po stránce organizační i pedagogické další rozvoj dětských předškolních institucí u nás. Soustavné studium jejich vývoje umožňuje odhalovat a rozvíjet pokrokové prvky výchovy a vzdělávání nejmenších a objasňovat tak společenský a výchovný význam veřejné předškolní výchovy.

POZNÁMKY

- ¹⁾ Čuvašev, I. V.: *Očerki po istorii doškoľnogo vospitanija v Rossii*. Moskva 1955.
- ²⁾ Volkova, E. I.: *Doškoľnoje vospitanije v gody stalinskich pjatiletok*. Moskva 1952.
- ³⁾ Rachimova, M. R. — Kolosina, N. S.: *Doškoľnoje vospitanije v Kirgizii za gody sovetskoj vlasti*. Frunze 1967.
- ⁴⁾ Čakarov, N. — Načeva-Petkova, V.: *Istorija na predučiliščnoto vospitanije v Bolgarija*. Sofia 1961.
- ⁵⁾ Kreyer, M.: *Die Anfänge einer gesellschaftlichen Vorschulerziehung für die Kinder der arbeitenden Klassen in Deutschland*. Berlin 1966.
- ⁶⁾ Vág, P.: *Az óvodai nevelés kialakulása*. Budapest 1959.
- ⁷⁾ Mikleš, J.: *Kapitoly o vzniku ústavnej predškolskej výchovy na Slovensku*. In: *Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku*. Bratislava 1970.

- ⁸⁾ Bartušková, M.: *Předškolní výchova v Čechách v době národního obrození*. Předškolní výchova 1955, s. 234—260.
- ⁹⁾ Bartušková, M.: *První opatrovny v Čechách*. Dis. práce. Praha, FF UK 1949.
- ¹⁰⁾ Engels, B.: *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha 1950.
- ¹¹⁾ Svoboda, J. V.: *Školka*. 3. vyd. Praha 1958.
- ¹²⁾ Červinková-Riegrová, M.: *Marie Riegrová rodem Palacká — její život a skutky*. Praha 1892, s. 79.
- ¹³⁾ *Škola a život* 1868, č. 1, s. 34.
- ¹⁴⁾ Tento název byl užíván v úředním styku; podle přání ředitelky této instituce byl nad vchodem umístěn nápis Mateřská škola.
- ¹⁵⁾ *Třetí výroční zpráva výboru paní při staroměstské mateřské školce u sv. Jakuba za rok 1871*. Praha 1872, s. 3—4.
- ¹⁶⁾ Tamtéž, s. 3.
- ¹⁷⁾ *Výroční zprávy o opatrovnách a školkách mateřských od r. 1870—1922*.
- ¹⁸⁾ *O mateřské školce u sv. Jakuba v Praze*. Beseda učitelská 1869, s. 173n.
- ¹⁹⁾ *Třetí výroční zpráva výboru paní při staroměstské mateřské škole u sv. Jakuba za rok 1871*. Praha 1872, s. 4—5.
- ²⁰⁾ Tamtéž, s. 5.
- ²¹⁾ *Druhá výroční zpráva výboru paní při staroměstské mateřské školce u sv. Jakuba za rok 1870*. Praha 1871.
- ²²⁾ Forest, I.: *Preschool Education*. New York 1927.
- ²³⁾ *Ottův slovník naučný*, 1. díl. Praha 1904.
- ²⁴⁾ Ledvinková, B.: *Nástin vývoje opatroven, školek a mateřských škol*. Praha, Urbánek 1888. Příl.
- ²⁵⁾ *Rozvoj školství v král. hl. městě Praze*. Praha 1891, s. 70.
- ²⁶⁾ Čapková, D.: *Předškolní výchova v díle J. A. Komenského, jeho předchůdců a pokračovatelů*. Praha, SPN 1968.
- ²⁷⁾ Červenka, J.: *Jan Svoboda — průkopník a tvořivý pokračovatel Komenského v době předbřeznové*. Pedagogika, 1968, č. 3, s. 401.
- ²⁸⁾ *Dvacátá devátá výroční zpráva o městských opatrovnách, školkách mateřských a jeslích za rok 1891*. Praha 1892, s. 6.
- ²⁹⁾ Mišurcová, V.: *Tradice Komenského v činnosti vychovatelů dětí předškolního věku*. In: *Tradice J. A. Komenského mezi českým a slovenským učitelstvem v 19. a 20. stol.* Píerov 1979, s. 34—38.
- ³⁰⁾ *O mateřské školce u sv. Jakuba v Praze*. Beseda učitelská 1869, s. 173n.
- ³¹⁾ *O opatrovnách vůbec a francouzských zvláště*. Světozor 1867, č. 10, s. 98—100; č. 11, s. 107.
- ³²⁾ Dílo cit ad 12), s. 60.
- ³³⁾ Mišurcová, V.: *Památce F. Fröbela*. Pedagogika, 28, 1978, č. 5, s. 579n.
- ³⁴⁾ Ledvinková, B.: *Autobiografie*. Rukopis datovaný 27. 4. 1898. (Z pozůstalosti M. Bartuškové.)
- ³⁵⁾ *Výchova předškolních dětí v českých zemích 19. století*. Bibliografie předškolní výchovy I. Praha, Ústř. knih. PF UK 1976.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЧЕШСКОГО ДЕТСКОГО САДА

Первый чешский детский сад был основан в 1869 г. в Праге. Явился новым типом общественного учреждения для малышей, который создала приобретающая влияние чешская буржуазия для детей низших народных слоев. Это уже было учреждение общественное, а не частное, какими были предыдущие учреждения. Детский сад был благотворительным учреждением, созданным на базе сотрудничества общины города Праги с представителями чешских буржуазных кругов. То обстоятельство, что попечение о детях было доверено женщинам, не мужчинам, как это было в существовавших приютах, отражало процесс постепенного использования женской рабочей силы, которое наблюдалось в области производства и в других областях общественного труда.

По образцу первого городского детского сада «У св. Иакова» стали возникать другие учреждения, предназначенные для ослабления классовых расхождений, которые продолжали

обостряться по причине капиталистических производственных отношений. Детские сады стремились к созданию своеобразной педагогической концепции, которая, исходя из зарубежного опыта, развивала национальные традиции. То обстоятельство, что основатели первых детских садов использовали опыт стран, где капитализм пахотился на высшем этапе развития, чем у нас, проявилось положительно в том, что городские детские сады в Праге хорошо постигли потребности развивающегося капиталистического общества. Об этом свидетельствует факт, что их организационная база пережила весь период существования Австро-Венгрии и буржуазной Чехословацкой республики. Городские детские сады Праги представляют одно из звеньев прогрессивной линии чешского дошкольного воспитания, которая тянется от Я. А. Коменского и И. В. Свободы вплоть до социалистического дошкольного воспитания.

VĚRA MIŠURCOVÁ

THE ORIGIN OF THE CZECH NURSERY SCHOOL

The first Czech nursery school was established in Prague in 1869. It represented a new type of public institution for the youngest children which was created by the rising Czech bourgeoisie for children of the lower strata of the population. It was a public institution, and not a private one as were the former types of such establishments. It was a charitable institution founded on the basis of co-operation between the city of Prague and representatives of the Czech bourgeois circles. The fact that the care for children was entrusted

to women — and no longer to men as in former similar institutions — corresponded to the process of gradual utilization of women's work force, which occurred in manufacturing as well as in other spheres of social activities.

Following the example of the first municipal nursery school at St. James's further nursery schools were being founded with the aim of contributing to lessening class differences which were becoming ever sharper as a result of the capitalist production relations. Nursery schools

aimed at forming a pedagogical conception of their own which would — with the use of foreign experience — develop national traditions. The fact that the founders of the first nursery schools made use of the experience of the countries where capitalism was at a higher stage of development than in our country had a positive effect in that the Prague municipal nursery schools were very successful in meeting the needs of a capitalist so-

ciety. This can be proved by the fact that their organizational base survived the Austro-Hungarian period and remained unchanged in the bourgeois Czechoslovak Republic (the 1918—1939 period). The Prague municipal nursery schools represent one link of that progressive line of Czech pre-school education initiated by J. A. Comenius, carried on by J. V. Svoboda and leading up to the socialist pre-school education.